

Az ember kettőssége

1938. november 11. A fegyverszünet huszadik évfordulója.

A Béke harangjai ébresztettek.

Liège-ben vagyok, e nagy belga városban, mely az ország bástyája, s amely körül a világháború első tragikus eseményei zajlottak.

Laboratóriumomban, melyet az egyetem nagylelkűsége bocsátott rendelkezésemre, vendégprofesszorként dolgozom egy belga tanszéken; körülöttem fiatal belga kutatók, kiket az ország négy egyeteme küldött hozzám.

Tegnap Párizsban jártam. A Sorbonne a legnagyobb kitüntetésben részesített, melyet az egyetemi élet nyújthat. Díszdoktori oklevelemet nemcsak a legünnepélyesebb körülmények között nyújtották át, hanem meleg baráti érzéssel is, nekem, a magyar professzornak, az osztrák-magyar hadsereg egykori katonájának.

Március már Amerikában talál előadóként, szeptemberben pedig a magyar Alföldön leszek hűséges tanítványaim és külföldi munkatársaim körében.

Nehéz megállnom, hogy gondolataim ne forogjanak az igazi testvériség körül, amely így már meg is valósult.

De ha átlépek személyes életem szűk határait, az álom azonnal iszonyú rémképpé változik.

Ha elcsavarom rádióm keresógombját, szenvedélyes hangú kirohanást hallok az emberiség ellen.

Ha kinyitom az újságot, fegyverkezési költségek megszavazásáról olvasok: óriási összegekről; ez azt jelenti, hogy munkánk gyümölcsének többségét öldöklésre és a kölcsönös pusztítás eszközeire áldozzuk.

Ugyanez a kettősség uralkodik életem nagy élményeiben is.

Részt vettem a világháborúban, és részese voltam kilenc millió ember legyilkolásának. Ők „magukat védték”; s közben megsebesült vagy nyomorékká vált harminc millió ember, s ennél még többet döntöttek nyomorba.

S e hihetetlen mértékű áldozattal egyetlen gond sem oldódott meg, egyetlen nehézséget sem hárítottak el. Természetes is, hiszen gazdasági vagy nemzeti kérdést nem lehet ágyúlövésekkel megoldani, ahogy matematikai egyenlettel sem.

Csak legyőzöttek maradtak: súlyos és tanulságos lecke ez.

Ennek ellenére a háborút követő húsz év alatt fél tucat véres háborút láttunk, és szédítő sebességgel haladunk a végső katasztrófa felé.

Nehéz nem arra a következtetésre jutni, hogy az ember a legsztelenebb élőlény, mely féktelen kegyetlensége miatt pusztulásra van ítélve.

Ha ez volna életem egyetlen élménye, nem lenne érdemes tovább élnem. De van egy másik mély élményem is.

A háború után még viszonylag fiatal voltam, olyan fiatalember, akinek nincs semmije, és nem tud semmit.

Csak két dolog volt birtokomban: hatalmas tanulási vágy és egy eltartásra szoruló család.

El kellett hagynom hazámat, s először a tegnapi szövetségeshez mentem, majd a semlegesekhez, végül a volt ellenséghez.

Elláttak, oktattak, s mindenütt és minden időben csak nagylelkűséggel, jóakarattal és emberi, valamint intellektuális szolidaritással találkoztam.

Valamennyi nemzet fiával kapcsolatba kerültem, minden rangú és rendű emberrel, munkanélkülitől a koronás főig.

Az embert mindenütt értelmesnek, szeretetre méltónak, becsületesnek találtam, aki egyszerű és ártatlan örömeiben leli kedvét: ezt tanúsíthatom.

Azt a kettősséget, mely megfelel életem kettős élményének, megtalálom az emberi társadalom alapjául szolgáló erkölcsi kódexben is.

Az egyén erkölcsi kódexe így hangzik: ne ölj, ha nem akarod, hogy téged is megöljenek; ne lopj, ha meg akarod tartani azt, amid van; ne hazudj, ha hinni akarsz másoknak; hagyd élni másokat, ha élni akarsz; *do, ut des*, vagyis adj, hogy neked is adjanak.

Világosan megértjük, hogy nem lehetünk erősebbek az egész világnál; nem élhetünk úgy, hogy mások fölött uralkodjunk; hogy egymás mellett kell élnünk. Rájövünk, hogy a legjobb személyes védelem a jóakarat, az udvarias magatartás, mások tisztelete, gondolataik és törvényeik tiszteletben tartása, s a fegyverekben nincs biztonság; tartásuk a legtöbb művelt államban tilos is, pontosan azért, mert a fegyvertartás a biztonság hiányát növeli.

Ez az egyén erkölcsi kódexe, egyúttal az emberiségé is, mely egyének összessége.

A politikai vagy nemzeti erkölcsi kódex ellentéte az egyén erkölcsi kódexének. Abban nemcsak nem tilos a gyilkosság, hanem hősi erényként dicsőítik. Bizonyos helyzetekben még kötelező is. Végy el mindent, amit tudsz, a módszer nem számít. A lopás a haza érdekében dicsőség, s a tolvajt nemzeti hősként ünneplik...

Exportálj, de ne importálj. Légy mindennél erősebb. Nyelvedet, fajtádat, nemzetiségedet, ideológiádat helyezd mindenek fölé; halmozz föl fegyvereket, mérgegázt, robbanóanyagot, ha biztonságban akarod tudni magad. „Igaza van, vagy nincs igaza, az én népem.” (*Right or wrong: my nation.*)

Természetesen ilyen erkölcsi kódex nem vezet szilárd társadalmi rendhez.

Ennek a kétféle erkölcsi kódexnek megfelelően az embernek sikerült fölépítenie saját egyéni erkölcsi kódexét. Szilárd és biztos társadalmat, a különböző nemzetekre támaszkodó szilárd rendet azonban nem sikerült megteremteni mint a kollektív nemzeti vagy politikai erkölcsi kódex logikus következményét. Így azután egyik háború követi a másikat; s tökéletes

vakság kell ahhoz, hogy ne vegyük észre, egész nyugati civilizációnk katasztrófa felé rohan.

Az is világos, ha egyéni erkölcsi kódexünk volna a nemzetközi politikai élet alapja, sokkal boldogabb világban élnénk. Másfelől viszont alapos az a föltevésünk, ha a politika erkölcsi kódexét alkalmaznák a magánéletre, társadalmunk összeomlana, és teljes szervezatlenségbe süllyedne, olyan barbárságba, amelyet napjaink politikai élete nyújt.

Az embernek ez a kettőssége egyénenként kedves, értelmes, méltányos, de egy nemzet polgáraként kegyetlen, ragadozó, esztelen: a 20. század emberének egyik jellegzetessége, és szorosan kapcsolódik korunk súlyos problémáihoz.

Így e kettősséget vizsgálódásunk alapjának és kiindulópontjának vehetjük, s tanulmányozhatjuk eredetét, természetét, helyhez kötöttségét és gyógyítását.

De hogy világosabban fogalmazzunk, kénytelenek leszünk kifejezni az emberi cselekvés általános elméletét.

Végső következtetések

Miután 20 éven át az élet szerkezetével és különböző megnyilvánulásai-val foglalkoztam, erre a megállapításra jutottam: naprendszerünknek egy jelentéktelen planétáján élünk, mely maga is csak jelentéktelen része egy galaktikának, mely csak egy a sok millió közül; tevékenységünk e planétának csak nagyon vékony rétegére korlátozódik: néhány kilométerrel följebb vagy lejjebb csak elpusztulnánk. Végtelen Univerzum vesz körül bennünket, ellenségesen vagy inkább közömbösen.

Az emberiségnek, égitestünknek vagy naprendszerünknek eltűnése semmi változást nem hozna a világegyetem szerkezetében vagy működésében. Életünknek önmagában nincs értelme vagy fontossága: ez csupán a szerves anyag tökéletességre törekvő tendenciájának egyik megnyilvánulása.

Nem szabad pesszimista vagy defetista filozófiát látni e sorokban. Ha életünknek önmagában nincs értelme, akkor ránk vár, hogy értelmet adjunk neki. Nos, nagy a lehetőség, hogy nagyszerű jelentőséget adjunk neki. Méretetlenül sok gyönyörűség megteremtésére vagyunk képesek. Képesek vagyunk hasznat húzni mindabból, ami körülvesz bennünket; hogy fölfedezzük a világegyetemet merészen átszelő sugarak szépségét; hogy élvezzük vérünk keringését, szerveink egészséges működését; hatalmunkban áll szépséggel tölteni meg ezt a jelentéktelen kis életet, s így adni értelmet neki.

Elérhetetlen ez az álom? Ezek a jelentéktelen emberké, akik nagyon komolyan igyekeznek megvédeni magukat a Világegyetemmel szemben, eljutnak-e egy napon oda, hogy megértsék egymást; hogy ne szakadjanak szét kis csoportokra, melyek egymás megsemmisítésére törnek?

Nem teljesen lehetetlen, hogy a dolgok logikája természetszerűen vezet el bennünket arra a pontra, ahol akaratunk és értelmünk már képtelen lesz irányítani bennünket... Talán a tudomány szüntelen fejlődése olyan iszonyú pusztító eszközöket hoz létre, hogy megérezzük az azonnali és teljes megsemmisülés veszélyét, és akkor talán végre megértjük, hogy a kölcsönös megsemmisülés nem vezet a boldogság felé...

Talán a távolságok fokozatos megszűnése új világnézetet szül, s elvezet az emberi szolidaritáshoz? Kollektív erkölcsünk valójában mindig a távolságtól függött. Néhány évszázaddal ezelőtt számos országban árulónak tekintették, aki nem volt hajlandó meghalni a szomszéd várossal vívott harcban. Ma az az áruló, aki háborúságot szít szomszéd városok között, s nem akar meghalni a szomszéd állam elleni háborúban. Talán eljön a nap, amikor azokat fogják árulókként elítélni, akik háborút folytatnak a szomszéd nép ellen, s akik ezzel az egész világ patriotizmusába ütköznek. A távolságok eltűnése így lesz képes arra, hogy kegyelemdőfést mérjen korlátolt és agresszív patriotizmusunkra.

Miért nem vezet el bennünket ide a józan ész? Minden ellenkező látszat ellenére új világszellemet látok kialakulni, s formálódni az emberi szolidaritás alapján: a *világpolgár* eszméjét. Őszinte örömmel hallom, ha néha valakiről azt mondják: „jó európai”; ami azt jelenti, nem tesz semmit, ami ne volna összhangban a népek együttműködésével. Meghat, amikor némely barátaim bevallják, nem képesek japán árut venni, mert az az érzésük, ha ilyet vásárolnának, közvetve hozzájárulnának kínai gyermekek halálához! Nos, ez az erkölcsi világforradalom hajnala: egy új szellem megjelenése, az emberi szolidaritás megnyilvánulása. Ha ez erősödik, az ilyen érzések meghozhatják azt a biztonságot, melyet a fegyverek nem képesek megteremteni: ezek bármely agresszor fölé kerekednek.

Ez a szellemiség nem erősebb már ma is, mint gondolnánk? A dolgok természete, hogy nem hallunk azokról, akik hallgatnak, hanem csak azokról, akik zajt csapnak, s az a benyomásunk, hogy nincsenek mások, csak ők. Pedig sokkal több a jóakarátú, a hallgató ember, mint általában gondolnánk, s akik már nagyon beleuntak a folytonos nyugtalanságba... Ha ezek a jóindulatú emberek megfogják egymás kezét, talán már körülérnék a világot...

Ahhoz azonban, hogy a jóakarát győzzön, nem elég a szentimentális pacifizmus, mely irtózik a cselekvéstől: a pacifizmus legyen harcias, és szilárd erkölcsi meggyőződésre alapozódjék.

Talán az az új korszak – lehet, hogy ellenünkre –, melyben az ember tehetségét építésre és nem rombolásra fogja hasznosítani, ez az aranykor né tán már közel van? A szentek csodái gyermekes játékoknak hatnak ahhoz képest, amellyel a tudomány már eddig is megajándékozott bennünket; s a fejlődés napról napra gyorsul. Ki tudja, milyen gazdagságot, milyen kincset – boldogságban, egészségben – tartogat még számunkra a tudomány? Jelenlegi tapasztalataink még csak nem is sejtetik ezt...

Mindig meghatódom, amikor kollégáim büszkén mutatnak tudományos eszközöket, álmaik megvalósulását: ezek az eszközök még bizony szerények, de mégis annyi jót, annyi kényelmet jelentenek.

A legdrágább, a legkülönlegesebb eszköz, összehasonlítva a legegyszerűbb új fegyverzettel, nevetséges. Egyik kollégám bemutatva ilyen készüléket, ismertetését azzal fejezte be, hogy elmondta, a kísérleti eszköz ára körülbelül egyetlen torpedó árával egyenlő; s akkor még nem is esett szó a károkról, melyeket a torpedó okoz...

Istenem! Lehetséges, hogy vakok és kegyetlenek vagyunk, amikor csak parányi részét áldozzuk az emberi haladás céljaira annak, amit oly szívesen adunk a pusztítás végett? Ez volna, az ember igazi arca?

Nem, nem... Végére is nem vagyunk annyira gonoszok. A néhány évtizedben, melyet emberek közt töltöttem, úgy jelent meg előttem az ember, mint jóságos lény, aki csak élni és boldogulni szeretne, s ártatlan kis örömmel is beéri...

Ha valami csoda folytán, valamely más égitestről érkező lény arra kérne, magyarázzam meg neki, mi is az ember, nem torpedókat, mérges gázt, ágyúkat mutatnék neki. Elvinném a Louvre-ba, s megismertetném vele mindazt a szépséget, amelyet az ember alkotott. Majd elmesélném neki, hogy a legszebb szobrokat, mint a Milói Vénuszt, forgatható talapzatra szerelték, hogy a látogatók minden oldalról jól láthassák. Azt is elmondanám, hogy egy idő után a múzeum vezetősége kénytelen volt leállítani a szobor forgatását... A közönség ugyanis, megfedkezve a szobor szépségéről, oly sokszor és oly gyorsan forgatta, hogy szegény Vénusz szinte beleszédült...

Ez a valóságos ember: képes arra, hogy megteremtse az eszményi szépséget, de arra is, hogy gyermeket szórakozása végett teljesen megfedkezék erről... Aki keservesen tud sírni Hófehérke történetén, a hét törpén, a Donald kacsa Miki egerén... A valódi ember, az érzékeny szívű, az egyszerű kis örömek embere...

Megvalósíthatatlan utópia volna, hogy ez az ember megértse a bölcsesség szavát? Hogy ne adja oda mindenét; hogy tönkre tegye önmagát?

Nem hiszem; csak az az utópia, hogy a biztonság a fegyvereken nyugszik, legyen akár kollektív, akár nem.

Csak egy biztonság van: a kollektív erkölcs. A háború megakadályozására csak a méltányosság és az emberi szolidaritás képes.

Szent-Györgyiről személyesen

Undok kis balkáni liberálisaink a kétszáz év előtti angol rablókapitalizmus szellemében ügködnek, de fogalmuk sincs arról, milyen a valódi föl-szabadult, liberális magatartás.

Épp velük szemben kell fölidéznem Szent-Györgyi Albert személyiségét.

1939-ben kerültem Szegedre, s gyógyszerészhallgató lévén nem lettem Szent-Györgyi Albert hallgatója, még kevésbé kerültem szűkebb tanulmányi körébe. Először hatalmas amerikai kocsiával találkoztam a Dóm tér egyik kis árka-dos épületrésze alatt, intézetéhez közel. Mint hírlett, ezt a kocsit a Nobel-díj jórészének föláldozásával negyvenezer pengőért vette, amely több mint tízezer dollárnak felelt meg. Messze földön nem akadt másik ilyen autó; a szegény országban akkor még nem volt gépkocsikultusz.

De Szent-Györgyi sosem igazodott ahhoz, hogy mások mit és hogyan csinálnak. Hallottam, hogy sportol, evez, teniszeznek, s nemcsak gépkocsit vezet, hanem a közeli Algyő kis repülőterén sikeresen vitorlázik is, tán még a magas fokozatú C vizsgát is megszerezte. Aztán hírlett, hogy elszerette egyik professzortársa feleségét. Nem csodáltam – akkor még meggyőződhettem róla, hogy nemcsak világhírneve, hanem személyes magatartása révén is vonzó személyiség. Páratlanul *lezser* volt: sportos ruhákat hordott, pipázott, és nem röstellt zsebre dugott kézzel járni, még úgynevezett jó úri társaságban sem, ami szokatlan volt a kissé rátarti, merev, tekintélyes és tekintélytisztelő egyetemi körökben (ahol minden professzornak kijárt a „méltóságos úr” megszólítás), éppúgy mint közvetlensége „egyszerű” emberek (pl. laboránsok) és hallgatói irányában. Ez az angol-amerikai stílus számunkra szinte jelképessé tette alakját.

Demokratizmusa s életélvező volta összefért azzal, hogy nemcsak természettudományos szaktárgyakat előadó professzortársaival tartott fenn kapcsolatokat, hanem a legjava bölcsészekkel, Kerényi Károllyal, Sík Sándorral is. És amikor valamiféle elszánt vagy naiv közösségi indíttatástól vezérelve létrehozta a Kelet-Közép-Európa tán egyetlen független antifasiszta egyetemi ifjúsági egységszervezetét, kevésnek bizonyult saját tanítványa mellé s a terjeszkedés kedvéért is a bölcsészskarról Sík Sándortól kért hangadó és jól szervező diákokat. Sík elsősorban tisztképző cserkészcsapatából válogatott.

A makai Strausz Gyula mellett így kerültem, református létemre Sík javaslatára Szent-Györgyi ifjúsági vezérkarába. Strausz (később anyja nevét fölvéve Nyikos) Gyula nagyszerű organizátor, meggyőző valaki volt, aki nem a Szent-Györgyi-féle szabadelvűségnek, hanem (az egyházi körökön belül kétségkívül haladónak tekinthető) katolikus hivatásrendiségnek volt élharcosa, ami azután különféle konfliktusok forrása is lett, míg végül

Nyikos 1944 végén az országossá nőtt egyetemi egységszervezmunknak hátat fordítva, ellenállás helyett Nyugatra távozott.

Szent-Györgyinek már nem sok köze volt e késői fejleményekhez. De az a jámbor naivitás, amellyel azt hitte, hogy egy mind inkább német befolyás alatt nyögő, folyvást fasizálódó országban épp a hírheft egyetemi baktársi egyesületekkel szemben a diákság közvetlen érdekeit szolgáló, független, egységes szervezetet hozzon létre: valóságos hőstett volt, amelyben ő csak naivnak tetsző, de mély felelősségtől áthatott módon cselekedett, mert tudta, hogy – mondhatni – világtekinvélye valamelyes védelmet nyújthat neki, sőt fiatal híveinek is. Amikor aztán jobbról fergeteges támadások érték, nem vitatkozott, hanem a ferdítésekkel teli cikket kitette az egyetemi hirdetőtáblákra: ítéljen az ifjúság. (Örööm egy ilyen hirdetményét.)

– Győzött!

Ugyanilyen természetes naivitással járt el más országos ügyekben is – a szabadság föltétlen híveként *úgy tett*, mintha a szabadság volna természetes... Igaz, törökországi diplomáciai küldetése épp a valódi naivitása miatt volt sikertelen, de nem kevésbé hősie. Közben országosan is szinte jelképpé lett: a szabadságé, anglofil liberalizmusé. Gondoltunk is rá, hogy ő lehetne az államfő. Mármint a fölszabadulás után (mert mi *azt* vártuk), vagy már előbb, átmeneti időszakban. Ebből semmi sem lett, de az tény, hogy Szent-Györgyi példája és kezdeményezése nélkül az egyetemi-főiskolai ifjúság jóval nagyobb hányadát lehetett volna jobbra vinni, fasizálni a német és nyilas háborús törekvések eszközévé s áldozatává tenni.

Milyen ember volt? Ősi magyar kifejezéssel válaszolhatok: *bűbajos!* Azzá tette sugárzó intelligenciája, szellemessége, megnyerő és megértő volta, ugyanakkor egyszerűsége és gyakorlatiassága. Egyetlen példa, amit egy újdonsült egyetemi gyakornoktól hallottam, aki – nagy megtiszteltetés volt ez! – bekerült Szent-Györgyi intézetébe. Gondolta, hogy most már a tudományok oltárán, emelkedetten áldozza életét. De az első alkalommal egy galambot kellett preparálni, és finom húsát megörölve, kivonatot készítenie belőle. Szent-Györgyi az újoncot – fölküldte a padlásra. Ott voltak s tenyésztek a galambok: fogjon egyet. Így kezdődött egy újabb, szintén magasra törő tudományos pálya...

Egyszerű és célszerű tudományosság nyilvánult meg a Szent-Györgyi-iskola 1943-ban közreadott népszerűsítő könyvében, amely *Az élet tudománya* címmel jelent meg, s a biológia minden akkori tudását foglalta össze úgy, hogy a tudomány történeti szemléletéhez és az alapfogalmak megértéséhez ma is használható, élvezetes olvasmány. Előszavában Szent-Györgyi arról írt, hogy *mi az élet?* Ez a klasszikus esszéremek most is elgondolkodtat bennünket. Fontosságát maga a szerző is érezte, mert a háború után újra-indult Válaszban, a népi írók folyóiratában kis változásokkal újra közreadta. Németh László, aki már nemcsak ismerte az eredeti kötetet, hanem az iskolai oktatásban hasznosította, örömmel olvasta ezt a briliáns írást, s a folyóirat következő számában maga is rögtön hozzáfűzte észrevé-

teleit. Így találkozott, ölelkezett a két génius: az *urbánus* orvosvegyész s a *népi* ideológus orvosíró. Bár ma is ebben a szellemben találna egymásra korszerű tudomány, racionalizmus, liberalizmus és népiség, irodalom...

A Szent-Györgyi-iskola a harmincas-negyvenes években a magyar tudományosság világszínvonalát jelentette, s más professzorok tanításával együtt az egész szegedi egyetemet megemelte, ugyannyira, hogy mi „szögediek” mélyen lenéztük a protekciós, horthysta kurzusprofesszorokkal zsúfolt pesti egyetemet. Mert akinek nemzetközileg elismert tudományos munkássága alapján már tanszéket kellett adni, de akit liberálisnak, baloldalinak, szabadkőművesnek, zsidónak vagy egyáltalán független szellemnek tartottak, azt Szegedre nevezték ki. Így azután mi *európaiaknak* éreztük magunkat... Megbecsülve a hazai katolicizmus legmagasabb szintjét jelentő olyan professzorokat is, mint Sík vagy a fiatal Bálint Sándor. De ez már más történet.

Hanem a Szent-Györgyi-életműre visszatérve legyen szabad még két – persze vitatható – észrevételt tennem. Az első épp e posztumusz művel, de *Az örült majommal* is kapcsolatos: a béke eszményének föltétlen elfogadása fenyegető agresszív diktatórikus hatalmak léteben nem eleve kapituláció-e? A másik az életmű utolsó szakaszára – főként a rákkutatásra – vonatkozik, mely ma már végül is hiábavalónak, bizonyosfajta kudarcnak tűnik föl. Csakhogy itt nem szabad elfelednünk, ami a természettudomány egész történetére érvényes: némely tudományos fölismerés végiggondolása, kísérleti ellenőrzése akkor is fontos esemény, ha egy-egy út járhatatlansága bizonyosodnék be.

Kristó Nagy István